

УДК 78.09 – 055.2 (477.43/.44) “XIX”
Н 20

Віра Найда, викладач кафедри теорії та методики мистецтв
Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

МУЗИЧНА ОСВІТА В ЖІНОЧИХ ГІМНАЗІЯХ ПОДІЛЛЯ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ (МАРІЇНСЬКА ГІМНАЗІЯ)

У статті здійснено історичний аналіз стану музичної освіти в Кам'янець-Подільській маріїнській гімназії у другій половині XIX – на початку XX століття, виявлено в ній значний рівень музичної освіти.

Ключові слова: музична освіта, жіноча маріїнська гімназія.

Постановка проблеми. Сьогодні нагальна потреба осмислення на державному рівні історичного досвіду вітчизняної освіти з метою визначення перспектив і шляхів використання її кращих надбань та запобігання повторення помилок. Актуальність заявленої теми зумовлена зростаючою увагою сучасної наукової і громадської думки до питань, пов'язаних з організацією вітчизняної музичної освіти та музично-естетичного виховання загалом у другій половині XIX – на початку XX століття.

Дана стаття написана з метою показати становище жіночої освіти на Поділлі зазначеного періоду на прикладі Кам'янець-Подільської маріїнської гімназії. На шляху досягнення мети планувалося вирішити такі завдання: проаналізувати існуючі архівні джерела, систематизувати неопубліковані раніше відомості про розвиток освіти, зокрема музичної, в маріїнській гімназії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Розвиток музичної освіти в Україні висвітлений у виданнях, авторами яких є В. Іванов, І. Сесак, К. Шамаєва, О. Шреєр-Ткаченко. Деякі питання з розвитку музичної освіти в Україні та в окремих її регіонах з точки зору дослідження досвіду минулих століть цікавили таких дослідників, як Н. Бовсунівська, А. Желан, Я. Мельничук, А. Омел'ченко, Р. Римар, О. Ростовський, Г. Самойленко, О. Цвігун.

Виклад основного матеріалу. У другій половині XIX ст. розвиток соціально-економічної сфери потребував реалізації системи освіти, відкриття нових навчальних закладів. З'являються початкові та середні навчальні заклади різних відомств: міністерські, громадські, земські, духовні, міські та приватні. До закладів середньої ланки освіти відносились гімназії,

семінарії, училища, пансіони, інститути, де спостерігались суперечливі освітні явища, але характерною для них була загальна демократизація навчально-виховного процесу. Центральне місце в системі середньої освіти Поділля займали гімназії. Гімназії на Поділлі виникли ще спочатку XIX ст., а саме – у 30-ті роки (назва “гімназія” походить від грецького слова “гімнасій” – державний навчальний заклад у Стародавній Греції). Уставом Олександра I в кожному губернському місті створюється гімназія, яка ставала продовженням “уездного училища”, де безкоштовно навчались представники різних верств населення.

На Поділлі, як і в цілому у Російській імперії, на початку XIX ст. здобуття повноцінної середньої освіти вважалось прерогативою чоловічої статі. Із найдавніших на Поділлі відомі дві чоловічі гімназії – Кам'янець-Подільська (1833 рік) і Немирівська (1838 рік). Ці дві гімназії залишались єдиними повноцінними середніми навчальними закладами протягом XIX ст. Чоловічі гімназії вважались елітними закладами, які, даючи середню освіту, відкривали шлях у вищу школу.

Щодо жіночої освіти, то до кінця 60-х років XIX ст. існували в основному приватні жіночі училища та пансіони. Так, у 1839 році був відкритий пансіон Ганни Кренгель, який проіснував лише рік, у 1842 році – зразковий пансіон Кравецької. На жаль, пансіон не зустрів співчуття в місцевого населення та, не маючи достатньої кількості учениць і матеріальних засобів, був закритий через п'ять років. У 1853 році був відкритий жіночий пансіон Катерини Коцієвської в статусі жіночої гімназії. Одночасно у 1852 – 1855 роки існував пансіон Леонтини Коцієвської у статусі приходського училища з метою “надання ученицям з бідних сімей можливості до здобування початкової освіти”. Ретроспективний огляд історичного

МУЗИЧНА ОСВІТА В ЖІНОЧИХ ГІМНАЗІЯХ ПОДІЛЛЯ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ (МАРІЇНСЬКА ГІМНАЗІЯ)

періоду до 60-х років XIX століття показав, що влада мало турбувалася про те, щоб дати дівчатам повноцінну середню освіту. Тому на допомогу прийшла громадська ініціатива, приватні особи, які багато зробили для того, щоб піднести освітній рівень жіночої освіти на Поділлі. Без підтримки влади існуючі приватні жіночі заклади, на жаль, періодично закривались. Так, жіноче населення краю не мало свого середнього навчального закладу. Під впливом передової громадськості, яка виступала за рівноправність жінок, царський уряд змушений був змінити політику щодо жіночої освіти, зокрема середньої. “Жіночі гімназії мали за мету давати ученицям релігійну, моральну та розумову освіту, як вимагається від кожної жінки, особливо від майбутньої матері сім’ї” [9, 100].

Отже, історія жіночої гімназійної освіти на Поділлі розпочалась у 1867 році. У Кам’янець-Подільському була відкрита перша жіноча гімназія у підпорядкуванні (до Жовтневої революції) Головної ради жіночих навчальних закладів відомства імператриці Марії Федорівни. Тому і назвали її Маріїнською гімназією. Це єдина на Поділлі жіноча гімназія цього відомства, яка проіснувала понад 50 років (1867 – 1920). Будівля гімназії була непристосованою для навчальної роботи – тісні класи, відсутність та неможливість улаштування в класах вентиляції тощо. Біля десяти років місцева влада вела листування зі столицею щодо побудови нової будівлі. Лише у 1882 році почалося будівництво нового приміщення. На початку 1885 року відбулося урочисте відкриття. Будівля гімназії була розташована поблизу вулиць ім. Чкалова (бувша Коріатовичей) та ім. Шевченка (бувша Бульварна), у північно-східній частині лісопарку, що відділяє вулицю Шевченка від річки Смотрич. Маріїнська гімназія розташовувалась у цьому будинку до 1920 року. Постановою Народного комісаріата УРСР від 4 липня 1920 року на базі дореволюційної гімназії створювались чотирирічні та семирічні трудові школи.

Метою гімназії, згідно з першим параграфом Статуту 1862 року, було: “Надати можливість не відлучати дітей від сімейного життя, давати їм освіту, яка відповідає майбутнім їм потребам”. У журналі Головної Ради Жіночих Учбових закладів за 1864 рік знаходимо інструкції від керуючого канцелярією відомств Імператриці Марії: “утворити на 210 вихованок – шість класів, один підготовчий та один педагогічний; спочатку відкрити підготовчий та три нижчих класів,

щорічно добавляти по одному класу до повного розвитку гімназії; курс навчання розподілити по 140¹ уроків в тиждень по годині кожний, вибір уроків чистописання, малювання, церковного співу, танців та рукоділля запропонувати вільним для декількох класів; згідно прохання мешканців Кам’янець-Подільського присвоїти гімназії звання “Маріїнської” тощо” [1, 20].

В основу навчально-виховного процесу маріїнської гімназії були покладені положення передових педагогів: М. Вишнеградського, Б. Стоюніна, К. Петрова та інших про спільну участь сім’ї і школи у вихованні й освіті дівчат. З 1879 року було затверджено єдину для всіх маріїнських гімназій програму навчання. Загалом, ця програма була полегшеною відносно звичайних міністерських жіночих гімназій.

Навчались у гімназії дівчата віком від дев’яти до двадцяти років. Учениці розподілялись за віросповіданням, походженням, формою оплати. Навчання було платне. З 1885 року оплата за навчання складала 45 карбованців в рік за усі предмети, які входили до курсу гімназії [5, 18]. У кінці XIX ст. плата за навчання становила 50 руб. на рік, а на початку XX ст. – 60 карбованців. Звільнялись від плати за навчання стипендіатки принця Ольденбургського, інші іменні стипендіатки, а також дочки осіб, які прослужили у відомстві імператриці Марії більше трьох років. Тому не дивно, що навчались у гімназії в основному дочки тих батьків, які могли заплатити за навчання (переважно діти дворян, священників та чиновників), хоча, звісно, навчались і селянські діти [9, 100]. Дівчатам з бідних сімей часто надавали допомогу різні благодійні організації, товариства, в тому числі Кам’янецьке товариство зі справ жіночої освіти, яке щедро підтримувало нужденних, а також приватні особи.

На початку заснування в гімназії існувало сім класів: підготовчий (для “елементарного” навчання дітей, які ще не готові за рівнем розумового розвитку поступити в основні класи гімназії) три нижчих та три вищих. А вже у 1906 – 1907 роках при Кам’янець-Подільській маріїнській гімназії було відкрито педагогічний клас, який існував на кошти, що надходили від плати за навчання. Учителями працювали як штатні педагоги, так і запрошені з чоловічої гімназії, духовної семінарії. Педагогічні класи були безкоштовними для учениць, тому що керівництво планувало залучити дівчат, що їх закінчили, до викладання у підготовчих класах, таким чином маючи з цього матеріальну та організаційно-навчальну користь.

¹Йдеться про загальну кількість годин для усіх класів на тиждень.

МУЗИЧНА ОСВІТА В ЖІНОЧИХ ГІМНАЗІЯХ ПОДІЛЛЯ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ (МАРІЇНСЬКА ГІМНАЗІЯ)

З початку заснування Кам'янець-Подільської маріїнської гімназії предмети ділились на обов'язкові та необов'язкові. Узагалі, що стосується дисципліни "Співи", то цей предмет виносився на "розсуд керівництва". Аналізуючи архівні матеріали, знаходимо певні розбіжності. Наприклад, згідно Уставу жіночих гімназій педагогіка, малювання та співи віднесені до *обов'язкових* (курсив наш. – В.Н.) предметів, а в проспекті гімназії ці предмети записані, як необов'язкові. Через декілька років ситуація змінилася – у 1885 році предмети перестали ділитися на обов'язкові та необов'язкові [5, 18].

На початку XX ст. змінилась державна політика щодо освітніх реформ, відбулися певні зміни у програмах Кам'янець-Подільської маріїнської гімназії у напрямку "правильної сучасної постановки навчальної справи і об'єднання викладання різних предметів" [8, 88]. Предмети, що викладались в гімназії, розподілялись на наукові (Закон Божий, російська мова та словесність, французька мова, німецька мова, історія, географія, арифметика, педагогіка, природознавство) та мистецькі навчальні предмети (малювання, чистописання, співи, рукоділля, танці). Аналізуючи архівні дані звітних матеріалів Кам'янець-Подільської гімназії за 1903 рік, знаходимо розклад занять, відпочинку, екзаменів тощо. Уроки в гімназії розпочинались о 9 годині ранку, але приходити потрібно було раніше – для ранкової молитви; закінчувались заняття в трьох старших класах о 14 годині 30 хвилин, а в чотирьох молодших класах – один раз на тиждень о 12 годині, один раз – о 13 годині 30 хвилин. Кожен урок тривав п'ятдесят хвилин, після першого та другого уроків – перерва в десять хвилин. Між третім та четвертим уроками влаштовувалась велика півгодинна перерва для відпочинку сніданку та гімнастики (ігри та рухи). Кожен день у всіх класах було по п'ять уроків, враховуючи і уроки мистецтва – співів, малювання, чистописання, рукоділля і танців. Співом і танцями учениці займалися у визначений для цього час. При аналізі розкладу занять можна відмітити, що наукові і мистецькі уроки розподілялись рівномірно, таким чином, щоб в жодному класі в один день не відбувалося всі п'ять уроків з наукового циклу [4, 272].

Внесення уроку співу в тижневий розклад занять змінювалося в залежності від року навчання (і навіть тижня), конкретних визначених навчальних предметів. Це ще пояснюється особливостями організації навчання у гімназії, потижневим складанням розкладу, іноді спостерігалась відсутність уроків співу в деяких

класах. З архівних джерел дізнаємось про такий цікавий факт. Керівництво гімназії дотримувалось думки, що учитель повинен викладати свій предмет не менше, ніж дві години на тиждень, щоб "викладач зміг займатися з усіма вихованцями і його праця була нагороджена". Наприклад, у 1903 – 1904 роках на співи відводилось по дві години на тиждень, що, на нашу думку, немало у порівнянні з іншими предметами – на танці відводилась одна година на тиждень (зауважимо, що на географію також відводилось по дві години). Аналізуючи розклад занять за 1905 рік, відмітимо, що на уроки співу надавалось по одній годині у старшому класі (у першому – дві години) [3, 183]. У 1908 році співи проводились один раз на тиждень тільки в III, VII класах. В цьому ж році іншого тижня, уроки зі співу проводились в усіх класах по одній годині за виключенням IV класу [7, 44]. З другої половини 1906 року згідно з розпорядженням головного управляючого маріїнським відомством було введено нову таблицю розподілу уроків, в якій співу знову відводилось дві години на тиждень (замість одної) [2, 30]. Через декілька років у програмі занять замість предмету "спів" з'явився "хоровий спів", на який, згідно з постановою конференції 1915 року, відводилось одна година на тиждень (за виключенням I класу – дві години на тиждень [3, 183]. Аналізуючи таблиці розподілу уроків, можна твердити, що в жіночих гімназіях співам приділялось достатньо уваги. Це доводить, що спів сприймався як важливий засіб розвитку гармонійної особистості, естетичних поглядів та смаків.

Керівництво гімназією опікувалося культурним розвитком своїх учениць. Історії відомі факти виділення коштів на придбання навчальних посібників. Так, у 1904 році виділили 194 карбованця на купівлю 181 підручника для занять співом, у 1906 році було придбано "Натуральну звукову методику", автор Терешкевич для занять співами тощо. До того ж, на конференції від 11.09.1914 року прийнято положення про необхідність уведення до курсу додаткового (педагогічного) класу методики співу (не дивлячись на те, що до цього часу у педагогічному класі спів не вивчали взагалі) [3, 183]. Це було не випадково, а вкрай необхідно, оскільки випускниці гімназії отримували право вчителювати у народних та церковно-приходських училищах, у яких від учителя вимагалось вміння навчати співу та керувати хором. У 1914 році учениця, яка закінчила додатковий клас, мала до того ж найвищу ступень жіночої освіти – домашня наставниця, яка повинна була знати та уміти багато чого, в тому числі й у музичній галузі.

МУЗИЧНА ОСВІТА В ЖІНОЧИХ ГІМНАЗІЯХ ПОДІЛЛЯ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ (МАРІЇНСЬКА ГІМНАЗІЯ)

В атестаті про закінчення гімназії були представлені оцінки з різних предметів та додатково зазначалось, що учениця навчалась співам, музиці, малюванню, танцям, чистописанню та іншим предметам мистецтва [10, 84]. На жаль, архівні джерела свідчать про те, що учбові програми зі співу розроблені не були, відповідні екзамени не складались. З одного боку, до мистецьких дисциплін звертались як до джерела духовного та музично-естетичного розвитку, а з іншого, предмети мистецького циклу не отримували гідного організаційно-освітнього осмислення.

На початку відкриття гімназії оплата за навчання музики згідно до прийнятих в учбових закладах Імператриці Марії норм залежала від її узгодження батьків з вчителями, при цьому керівництво пильнувало за виконанням останніми своїх обов'язків. У 1867 – 1879 та впродовж наступних багатьох років вчителі співу отримували по 100 карбованців на рік. На поч. XX ст. заробітна плата вчителя співу підвищилась і становила 210 карбованців (для порівняння, вчитель географії отримував 570 карбованців, малювання – 560, французької мови – 1095 карбованців, історії – 1710 крб.). Така ситуація зберігалася протягом багатьох років поспіль – всіма визнавалась необхідність, важливість та надзвичайна користь музики як виховного засобу, але на виділення коштів це не впливало. Основним джерелом розвитку музично-естетичного виховання молоді залишався у гімназіях ентузіазм вчителів музики. Ретроспективний огляд переконує, що музичні мистецтво, культура та освіта тримаються завдяки людям, які своєю натхненною працею за невелику винагороду, а то і зовсім безкоштовно поширювали людський досвід, навчали своїх послідовників, рухали та збагачували музичне мистецтво власними досягненнями. Життя переконує, що праця вчителя музики, музиканта-виконавця дуже важка та виснажлива. Вона не знає перепочинку, вихідних, адже, під час свят, відпочинку інших людей музиканти працюють, приносять своєю творчістю багато задоволення, утіхи та душевного спокою.

В архівних матеріалах не залишилось імен вчителів музики, історії відоме лише одне ім'я вчителя співу, який викладав у гімназії. Це – Бетаки Костянтин Васильович, який навчав своїх вихованок співу, музичній грамоті, грі на музичному інструменті, робив переклад для хору відомих музичних творів, тобто робив величезну справу, працював для того, щоб поширювати музичні знання серед своїх учениць,

популяризувати музику серед населення Кам'янець-Подільського. У той час гімназійне керівництво підтримувало, в основному, лише хоровий спів. У репертуар хору входили духовні пісні і твори світського характеру, з якими він виступав на учнівських музично-вокальних вечорах, концертах, що влаштовувались як засіб покращання дозвілля та з виховною і меценатською метою. На такі вечори запрошувались почесні громадяни міста, батьки і рідні вихованок, які завжди вносили пожертви на користь незаможних учениць. Учениці із задоволенням проводили свій вільний час, співаючи у хорі. В архівних матеріалах зберігаються програми концертів, літературно-музичних вечорів. З них довідуємося, що крім хорового співу, учениці володіли грою на інструменті (фортепіано), вокальним співом. Кожен концерт розпочинався обов'язковим виконанням “Царю небесний” або “Боже, царя храни”, а закінчувався “Боже, царя храни”. Аналізуючи “Програму літературно-музичного ранку 14.11.1901 року”, звертаємо увагу на деякі музичні твори: “Воскресний вечер” Гіллера, “Водяна лілея” Абта, хор прялок з опери “Моряк скиталець”, “Весільний марш” Мендельсона у виконанні учениць першого (старшого) класу Рапорт та Зільберман. У архівних джерелах знаходимо відомості про влаштування урочистого акту в присутності учениць гімназії з нагоди 50-річчя від дня смерті М.В. Гоголя, який проходив 21 лютого 1902 року. “Согласно циркуляру Ведомства Императорского Величества о порядке чествования памяти Н.В. Гоголя – в зале женской гимназии в 9.30 утра отслужить панихиду, а 11 часов концерт по программе: Гимн Гоголю, музыка Главица в исполнение хора, Волшебный стрелок, музыка Вебера в исполнение хора, Гимн Гоголю, музыка Гинзбурга, Гимн Гоголю, музыка Четвертакова, Гимн “Боже, Царя храни” – в исполнение хора” [6, 35]. Аналізуючи ще одну програму концерту, який проходив у Маріїнській гімназії 14 листопада 1904 року, відмічаємо різноманітність музичної програми. Багато виступів хору – марш з опери “Фауст” Гуно, “Санта-Лючия” в перекладі Богуслава, “На дальний Восток” Лакса в перекладі Бетакі та інші твори; представлені вокальні дуети, тріо, фортепіанні твори у виконанні учениць старших класів; на початку та в кінці концертної програми традиційне виконання “Царю небесний” або “Боже, Царя храни”.

Висновки. Таким чином, з аналізу історичних матеріалів та викладеного можемо зробити висновок про стан і рівень музичної освіти в

СТАН ПРОБЛЕМИ МУЗИЧНОГО СПРИЙМАННЯ В НАУКОВІЙ ТА МЕТОДИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

маріїнській гімназії. Із впевненістю відмічаємо, що наприкінці XIX – на початку XX століття Кам'янець-Подільська маріїнська гімназія займала провідне місце в системі середньої освіти Поділля. Вона стала першою гімназією, в якій навчалися учениці різного походження та віросповідання. За 50 років існування гімназію закінчили майже дві тисячі вихованок, які своєю подальшою діяльністю сприяли розвитку освіти регіону, в тому числі і музичної. Незважаючи на статус мистецьких уроків як необов'язкових, адміністрація навчального закладу усвідомлювала їх важливість для духовного та музично-естетичного розвитку молодого покоління. Свідчення цьому – архівні документи, програми численних концертних виступів, музично-літературних вечорів, що систематизовані згідно проблематиці.

1. Звіт канцелярії відомства Імператриці Марії // Хм ОДА. – Ф. – 65. – Оп. 1. – Спр. 12. – арк. 20.

2. Звіт за 1908 рік // Хм ОДА. – Ф. 65. – Оп. 1. – Спр. 353. – арк. 30 – 31.

3. Матеріали по гімназії // Хм ОДА. – Ф. – 65. – Оп. 1. – Спр. 259. – арк. 183.

4. Навчальні плани Маріїнської гімназії // Хм ОДА. – Ф. – 65. – Оп. 1. – Спр. 261 – арк. 272.

5. Оплата за навчання // Хм ОДА. – Ф. – 65. – Оп. 1. – Спр. 160. – арк. 18.

6. Програма літературно-музичного ранку // Хм ОДА. – Ф. – 65. – Оп. 1. – Спр. 260. – арк. 35.

7. Розподіл навчальних годин // Хм ОДА. – Ф. – 65. – Оп. 1. – Спр. 367. – арк. 44.

8. Сесак І.В. Освіта на Поділлі: У 2-х ч. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 1999. – Ч. II: Середні навчальні заклади Поділля у другій половині XIX – на початку XX ст. – 184 с.

9. Сесак І.В. З історії Кам'янець-Подільської маріїнської жіночої гімназії (1867 – 1917 рр.) // Освіта, наука, культура на Поділлі. – С. 100 – 103.

10. Учбові програми гімназії // Хм ОДА. – Ф. – 65. – Оп. 1. – Спр. 95. – арк. 84.

Стаття надійшла до редакції 24.03.2009

УДК 78:82 – 96

Д 44

Галина Дідич, кандидат педагогічних наук, доцент

Микола Гейченко, доцент

кафедри музично-теоретичних та інструментальних дисциплін
Кіровоградського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка,
заслужений працівник культури України

СТАН ПРОБЛЕМИ МУЗИЧНОГО СПРИЙМАННЯ В НАУКОВІЙ ТА МЕТОДИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

У статті розкривається сутність поняття “музичне сприймання” і стан проблеми музичного сприймання в науковій та методичній літературі.

Ключові слова: музичне сприймання, закономірності, принципи, методи, педагогічне опосередкування, естетичне осягнення музики, творчий розвиток особистості, проблема формування творчого (активного) сприймання музики.

Постановка проблеми. Побудова нової незалежної держави потребує змін безвиключно у всіх сферах людської діяльності.

З огляду на нові вимоги суспільства формуються нові вимоги й шкільної освіти. Реформування загальної середньої освіти відповідно до Закону України “Про загальну середню освіту” передбачає реалізацію принципів гуманізації освіти, методологічну переорієнтацію процесу навчання на розвиток особистості учня, формування його основних компетенцій [1, 3]. Школа покликана виховувати нову людину,

багатосторонньо розвинену особистість, яка б володіла творчими здібностями, широким кругозором, загальною та художньою культурою.

Відповідно до цього змінюються вимоги і до музично-естетичного виховання учня. Воно повинно спрямовуватись на розвиток самостійної особистості, яка буде здатна творчо підходити до будь-якої праці, самовдосконалюватись і підвищувати свій культурний та інтелектуальний рівень протягом усього життя. І саме музика може бути справжнім помічником у цьому. Тільки вона може стати емоційно-оціночним стержнем, який дозволяє формувати у дитини естетичне